

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.273

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.1>

Н. М. ГОРДІЄНКО

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради

КОНЦЕПТ «СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА» У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті обґрунтовано необхідність та здійснено теоретико-методологічний аналіз концепту соціальної практики в контексті сучасного українського соціологічного дискурсу. Результати такого теоретико-методологічного аналізу репрезентовані у сформульованих ключових положеннях: про те, що категорія соціальної практики є базовою для соціологічної науки та є предметом досліджень незначної кількості українських вчених; про те, що із соціологічних позицій категорія соціальної практики розглядається як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності, що має ритуальний характер та забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів, як форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер, як функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві, як конкретні соціальні інститути; про те, що більшість науковців досліджувану категорію розглядають відповідно до діяльнісного підходу. На основі такого теоретико-методологічного аналізу соціологічного дискурсу автором було сформульовано власну позицію щодо змісту і суті концепту «соціальна практика»: це певний спосіб діяльності, який спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності особами, які потребують реабілітації.

Проведені теоретико-методологічний аналіз концепту «соціальна практика» та сформована власна позиція на зміст та суть феномену дає можливість автору продовжити дослідження. Перспективними напрямками є продовження здійснення концептуалізації соціальної практики у руслі соціальної реабілітації, розробка прикладних аспектів досліджуваної проблеми.

Ключові слова: практика, соціальна практика, соціальні практики, соціальна реабілітація, концептуалізація соціальної практики.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються сьогодні в українській державі та суспільстві – повномасштабна війна Росії проти України – неодмінно транслюються на будь-які сфери життєдіяльності. Осмислення таких змін відбувається й в науковій сфері. Відповідно, сьогодні одними із викликів, який стоять перед розвитком сучасної науки і практики є розвиток вітчизняної наукової думки, переосмислення певних підходів до розуміння базових категорій. Такий підхід зберігається і у соціологічній науці.

Проблема уточнення провідних категорій соціології має концептуальне значення щодо розвитку певних пріоритетних напрямів, які є ключовими щодо розбудови української держави у післявоєнний період. Зазначимо, що згідно із Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року» [8] серед переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень особливе значення посідають фундаментальні цільові прикладні дослідження щодо питань гармонізації системи «людина – світ» й створення новітніх технологій покращення якості життя. Одними із таких напрямків, на нашу думку, реабілітація. У якості часткового прикладу розбудови такого напрямку є формулювання В. Нечипоренко теоретико-методологічного концепту комплексної реабілітації Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу), де у синергетичній єдності постають напрями медичної, фізичної, соціальної, психологічної, педагогічної та професійної реабілітації. Сформульовані напрямки деталізуються у структурно-функціональній моделі Центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) [10]. Особливої уваги для соціологічної наукової думки у такій структурі становить напрям соціальної реабілітації, центральною категорією якого є соціальна практика.

Згідно попередніх тез та наших останніх досліджень щодо проблеми соціальної практики як одного із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології [2] питання уточнення концепту соціальної практики у соціологічному вимірі залишилось відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років, зазначається, що проблема соціальної практики посідає окреме місце у наукових працях. Так, науковці Я. Зоська, Д. Матюхін, А. Стадник у статті «Соціокультурні характеристики соціальних практик молоді: теоретико-праксеологічний аспект», яка була надрукована у 2021 році, зазначають, що із метою розуміння сутності і змісту концепту «соціальні практики» необхідно звернутися до праць середини – кінця ХХ століття: П. Бергера, П. Бурдьє, М. Гайдегера, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, К. Гірца, Т. Лукмана, М. Мосса, А. Шюца та ін. [4].

І. Губеладзе у монографії «Соціальна психологія власності», яка була видана у 2021 році, зазначає, що категорія соціальних практик

як об'єкт наукових розвідок значний час знаходилась у фокусі уваги дослідників різних галузей знань: соціології, філософії, психології (Н. Баліч, П. Бурд'є, В. Вахштайн, В. Волков, Н. Гордієнко, І. Дронова, Є. Кожемякін, Н. Коваліско, О. Кочубейник, К. Настояща, Т. Титаренко, О. Хархордін, К. Черемних, С. Яремчук, L. Richardson та ін.). Як вважає І. Губеладзе науковці розглядають різні типології соціальних практик, які залежать від спрямування та тематики дослідження. Найбільш близьким поняттям до соціальних практик, в яких реалізується почуття власності, є соціальні практики споживання (Закірова Л., Зоська Я., Коваліско Н., Лапіна В., Родионова В., Тарасенко В., Черевко Ю., Шконда І.) [3].

За даними, які наводить С. Яремчук у статті «Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів» (2017 рік) теорію практик у соціологічній галузі розвивали П. Бергер, Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, К. Гірц, І. Гофман, Н. Еліас, Б. Латур, М. Мосс, Т. Лукман, Т. Парсонс, Ч. Тейлор, М. Фуко, Т. Шацкі, А. Шюц та ін. [11].

Згідно результатів дослідження, яке було описано у статті К. Настоящої «Соціальні практики: спроба типології по вертикалі» в 2017 році, у українській соціології тему практик розглядали В. Тарасенко (практики споживання), О. Ручка (соціокультурна динаміка практик), О. Личковська (комунікативні практики), Л. Скокова (культурні практики), Н. Коваліско (практики як маркер стилю споживання), М. Наумова (соціальні механізми практик) [6].

Доповнимо дані розвідок науковців за допомогою здійснення теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасних українських соціологічних досліджень.

Мета статті – здійснення теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасного українського соціологічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Слід звернути увагу, що поняття «соціальна практика» походить із соціологічної науки, проте розробка цієї категорії соціологами стає підґрунтям для вивчення її в інших наукових галузях наприклад, педагогічній, психологічній тощо.

Вважаємо, що на понятійному рівні, відповідно, до сформульованої актуальності проблеми, слід уточнити суть концепту «соціальна практика». З цією метою розкриємо сучасні погляди науковців на зміст та суть досліджуваного поняття (Н. Баліч [1], Т. Іванової [5], А. Недзельського [7], О. Резніка [9], С. Яремчука [11] та ін.) у контексті українського соціологічного дискурсу.

Грунтовне дослідження проблеми соціальних практик проводить Н. Баліч. Так, у статті «Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві» дослідниця розглядає соціальні практики та їхню роль у сучасному суспільстві як соціологічну проблему. Відповідно до думки Н. Баліч соціальні практики можуть сприяти формуванню принципово нових ідентичностей й дають можливість людині гнучко

реагувати на соціальні зміни, при цьому поступово набуваючи нового досвіду.

В процесі розгляду цієї проблеми вона доходить певних узагальнень та зазначає, що у сучасних наукових джерелах феномен соціальних практик описують із чотирьох позицій: по-перше, як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дію «за звичкою», дотримання правила, поведінку, що має ритуальний характер; по-друге, як форму соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер; по-третє, як функцію-діяльність, спрямовану на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві; по-четверте, як конкретні соціальні інститути (технології реалізації) [1]. Відповідно до таких узагальнень феномен соціальної практики розглядається авторкою із кількох позицій: діяльнісної, функціональної, технологічної.

Т. Іванова у статті «Соціальна тривога та соціальні практики» висуває думку, що тривога є компонентом соціальної практики. Відповідно до такої концепції авторка здійснює теоретичний аналіз поняття «тривога» та стверджує, що тривога має суспільну значущість, через те, що вона є основою життєвого досвіду. Власну думку авторка статті підтверджує результатами досліджень науковців: А. Ханта, Р. Пейн та С. Сміт. Згідно із сформульованим судженням Т. Іванова здійснює аналіз соціальної природи тривожності та формулює тези, про те, що тривога пов'язана з навколишнім світом через певну подію; що тривога реалізується через певні механізми соціальної практики.

Згідно із останньою тезою авторка узагальнює погляди науковців щодо тлумачення поняття «соціальна практика». На основі такого аналізу Т. Іванова формує власне розуміння суті та змісту соціальної практики: це сукупність конкретних, рутинних, дій певних об'єктів (осіб, груп, спільнот, організацій тощо) у реальному часі та просторі, які забезпечують стійку діяльність соціальних інститутів. Основними властивостями соціальних практик, на думку Т. Іванової, є взаємозалежність, відтворюваність, об'єктивність, стійкість, масовість, нормативність. Окрім того, авторка статті зазначає, що соціальні практики, мають подвійну функцію: з одного боку, вони обумовлюються соціальним середовищем, а з іншого – здійснюють вплив на середовище, змінюючи його структуру [5]. Така точка зору автора щодо змісту та суті поняття «соціальна практика» відповідає діяльнісному підходу.

Інший підхід до визначення суті та змісту концепту соціальної практики у соціологічній теорії розкрито А. Недзельським у статті «Повсякденні соціальні практики у суспільстві, що змінюється: методологічний і концептуальний аспекти». Автор статті здійснює спробу смислового наповнення феномену соціальних практик щодо соціології повсякденного життя.

А. Недзельський зазначає, що в контексті соціології повсякденності соціальні практики слід розглядати із двох позицій: як неререфлексовані

дії, що утворюють основу міжсуб'єктних взаємодій тут та зараз, так й усвідомлювані форми та види поведінки, які тільки вбудовуються в життєдіяльність; як рефлексовані способи дії, які, зважають на зміни в характері самої повсякденної реальності в сучасному соціумі та здатні описувати її практичний вимір як одночасно непроблемний та нестійкий [7]. Описана точку зору А. Недзельського на зміст та суть поняття соціальних практик відповідає діяльнісному підходу.

У праці «Поняття «практика» в соціології» науковець О. Резнік уточнює поняття «практика» через його розкриття в межах певних теоретичних підходів. Відповідно до аналізу таких підходів, автор формулює умовивід, що найбільш корисною у прикладному значенні є соціальна практика, яка реалізується як модель засвоєння навичок, як модель навчання. У процесі розгляду феномену соціальних практик у вітчизняному і зарубіжному дискурсі О. Резніков зазначає, що такий феномен часто уживається в соціології для опису особливостей функціонування та змін соціальних інститутів.

Згідно із теоретичним аналізом досліджуваних понять «практика» та «соціальна практика» автор формулює власне бачення змісту і суті останнього. На думку О. Резніка соціальну практику слід розглядати як сукупність масових дій (взаємодій), які можуть набувати різних поведінкових форм впливу на соціальні інститути суспільства [9]. Відповідно до такого визначення можна стверджувати, що науковець розглядає це поняття згідно процесуального підходу.

С. Яремчук у статті «Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів» розкриває концепції науковців щодо суті поняття «соціальні практики». У процесі дослідження науковець формулює кілька тез: поняття «практики» широко використовується в соціальних науках і є одним із фундаментальних соціологічних категорій; сучасні соціологи уживають поняття «соціальні практики» як такий інструмент, що дозволяє розкрити широкий спектр явищ та подій суспільного життя; поняття соціальних практик використовуються як для опису повсякденного життя, так і для опису масштабних явищ; теоретичні підходи науковців до розуміння соціальних практик спрямовані на виявлення характерних тенденцій сучасного суспільного розвитку; соціальна реальність являє собою мережу соціальних практик, що дозволяє уявити картину суспільства в цілому; вивчення діяльності людей у руслі соціальних практик являє собою взаємозв'язок фундаментальних та прикладних досліджень їх узвичаєнних (рутинних) дій у межах тих або інших інститутів та організацій.

Узагальнюючи основні положення наукових концепцій автор визначає поняття «соціальна практика» як сукупність певних конкретних узвичаєнних (рутинних) повторюваних дій, діяльності індивідів, груп, спільнот, організацій тощо у реальному часі й просторі; соціальна практика забезпечує стійке функціонування певних соціальних інститутів. Соціальна практика – це вид практики, в процесі якої

конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи суспільні інститути, організації та установи, впливаючи на систему соціальних відносин, змінює суспільство і розвивається сам. С. Яремчук, зазначає, що теоретичні підходи до розуміння соціальних практик сфокусовані на виявленні певних характерних тенденцій сучасного суспільного розвитку. Вони відкриті не лише для раціональних, але й для ірраціональних категорій. Представники цих підходів визначають, як узвичасні дії у повсякденному житті кожної людини впливають на зміни соціальних інститутів та соціальної структури суспільства [11]. Погляди цього автора на поняття соціальних практик можна віднести до діяльнісного підходу.

Узагальнюючи погляди авторів щодо суті концепту «соціальна практика» у сучасному соціологічному дискурсі маємо констатувати факт: трактування терміну знаходимо серед небагатьох досліджень вітчизняних науковців (Н. Баліч, Т. Іванової, А. Недзельського, О. Резніка, С. Яремчука). Результати теоретико-методологічного аналізу розглянутого концепту узагальнено у таблиці 1. Відповідно до сформульованої актуальності дослідження та проведеного теоретико-методологічного аналізу нами було сформульовано авторську позицію стосовно досліджуваного явища. Так, концепт «соціальна практика» ми розуміємо як засіб, спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності особами, які потребують реабілітації.

Таблиця 1

**Погляди науковців щодо змісту концепту «соціальна практика»
у сучасному соціологічному дискурсі**

Ім'я та прізвище науковця	Зміст поняття	Підхід
1	2	3
Наталія Баліч	сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дію «за звичкою», дотримання правила, поведінку, що має ритуальний характер; форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер; функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві; конкретні соціальні інститути (технології реалізації)	діяльнісний, функціональний, технологічний.
Тетяна Іванова	сукупність конкретних, рутинних, повторюваних дій осіб, груп, спільнот, організацій у реальному часі та просторі, що забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів	діяльнісний

Закінчення таблиці 1

1	2	3
Антон Недзельський	нерефлексовані дії, що утворюють основу міжсуб'єктних взаємодій тут і зараз, усвідомлені форми поведінки, які тільки вбудовуються в життєдіяльність; рефлексовані способи дії, які, зважають на зміни в характері самої повсякденної реальності в сучасному суспільстві та здатні описувати її практичний вимір як одночасно непроблемний та нестійкий	діяльнісний
Олександр Резнік	сукупність масових дій (взаємодій), які можуть набувати різних поведінкових форм впливу на соціальні інститути суспільства	процесуальний
Сергій Яремчук	сукупність конкретних узвичаєних (рутинних) повторюваних дій, діяльності індивідів, груп, спільнот, організацій тощо у реальному часі і просторі, що забезпечує стійке функціонування конкретних соціальних інститутів; вид практики, в процесі якої конкретно-історичний суб'єкт, використовуючи суспільні інститути, організації та установи, впливаючи на систему соціальних відносин, змінює суспільство і розвивається сам	діяльнісний

Висновки. Таким чином, відповідно до результатів нашого дослідження, які були подані в основній частині статті, сформулюємо певні узагальнення: 1) встановлено, що огляд змісту та суті концепту «соціальна практика» є базовим поняттям соціологічної науки, проте воно є предметом досліджень незначної кількості українських вчених; 2) визначено, що із соціологічних позицій категорія соціальної практики розглядається як сукупність прийнятих у культурі (традиційних) способів діяльності або дія «за звичкою» (рутинних, повторюваних дій), дотримання правил, що має ритуальний характер та забезпечує стійку діяльність соціальних інститутів (Н. Баліч, Т. Іванова, А. Недзельський, О. Резнік, С. Яремчук); форма соціальної активності, процес-діяльність, що має перетворювальний соціальний характер (Н. Баліч); функція-діяльність, спрямована на набуття позитивного соціального досвіду й реальної дії в суспільстві (Н. Баліч); конкретні соціальні інститути (технології реалізації) (Н. Баліч); 3) більшість науковців розглядають досліджувану категорію у контексті діяльнісного підходу (Н. Баліч, Т. Іванова, А. Недзельський, С. Яремчук); 4) сформульовано власну позицію щодо змісту і суті концепту «соціальна практика». Отже, соціальна практика є певним способом діяльності (засобом), який спрямований на набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності особами, які потребують реабілітації.

Відповідно до узагальнень, які було отримано у результаті проведеного теоретико-методологічного аналізу концепту «соціальна практика» у ракурсі сучасного українського соціологічного дискурсу перспективами наших подальших наукових розвідок вважаємо детальну розробку прикладних аспектів проблеми у контексті реабілітації різних категорій осіб (наприклад, розробка спеціальних програм соціальної практики відповідно до певної категорії осіб, які потребують реабілітації та їх віку); теоретико-методологічне та прикладне дослідження інших компонентів соціальної реабілітації.

Список використаної літератури

1. Баліч Н. Соціальні практики та їхня роль у сучасному суспільстві. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг* : журнал. Київ : Інститут соціології НАН України, 2013. № 4. С. 69–78.
2. Гордієнко Н. М. Соціальна практика як один із компонентів соціальної реабілітації центру системної реабілітології (реабілітаційного хабу) Хортицької національної академії. *Актуальні проблеми освітньо-реабілітаційного простору: соціальні, педагогічні та психологічні аспекти* : монографія / за заг. ред. В. В. Нечипоренко, за ред. Н. М. Гордієнко, М. А. Дергач. Запоріжжя : Вид-во Хортиц. нац. акад., 2022. Т. 2. С. 22–39.
3. Губеладзе І. Соціальна психологія власності : монографія. Київ : Талком, 2021. 406 с.
4. Зоська Я. В., Магюхін Д. А., Стадник А. Г. Соціокультурні характеристики соціальних практик молоді: теоретико-праксеологічний аспект. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. / редкол. : Я. В. Зоська (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 90. С. 7–17.
5. Іванова Т. Соціальна тривога та соціальні практики. *European political and law discourse*. 2017. Вип. 2. Т. 4. С. 187–194.
6. Настояща К. Соціальні практики : спроба типології по вертикалі. *Нова парадигма*. 2017. Вип. 132. С. 172–183.
7. Недзельський А. О. Повсякденні соціальні практики у суспільстві, що змінюється: методологічний і концептуальний аспекти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : збірник наукових праць. Київ, 2017. № 1 (32). С. 103–110.
8. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року : Постанова Кабінету Міністрів України (документ 942-2011-п, чинний, поточна редакція – редакція від 15.07.2022, підстава – 782-2022-п) / *Верховна Рада України*. Київ, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-2011-%D0%BF#n15> (дата звернення: 05.01.2022).
9. Резнік О. Поняття «практика» в соціології. *Соціальні виміри суспільства* : зб. наук. пр. Київ : ІС НАН України, 2008. Вип. 11. С. 32–41.
10. Структурно-функціональна модель центру системної реабілітології (національний реабілітаційний хаб). *Хортицька національна академія* : вебсайт. Запоріжжя, 2022. URL: <https://khnnra.edu.ua/wp-content/gallery/hab/5a61646ecc3605ec9476f3dbbeaf6873-3.jpg> (дата звернення: 15.11.2022).

11. Яремчук С. Соціальні практики як чинники функціонування соціальних інститутів. *Релігія та Соціум* : Міжнародний часопис. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. № 1 (25). С. 57–62.

Hordiienko N. M. The concept of “social practice” in modern Ukrainian sociological discourse

The article outlines the need for a theoretical and methodological analysis of the concept of social practice in the context of contemporary Ukrainian sociological discourse. The results of such a theoretical and methodological analysis are represented in the formulation of key provisions: about those that the category of social practice is the basic category for sociological science and that the subject is an insignificant number of Ukrainian studies; about those that, from sociological positions, the category of social practice is seen as a collection of methods adopted by culture (traditional) activities, which may have a ritual character that ensures the safety of social institutions, as a form of social activity, process-activity, which can transform social character, as a function-activity, is spurred on the onset of a positive social effect and real activity in a society, as a specific social institution; about those who most of the scientists of science have reached the category of being examined in a professional way. On the basis of such a theoretical and methodological analysis of the sociological discourse, the author has formulated a clear position on how to change the essence of the concept of “social practice”: a chain way of activity, which is a directive to the rise of a positive social status, social competence of individuals who require rehabilitation.

Conducting a theoretical and methodological analysis of the concept of “social practice” that formed a powerful position on the essence of the phenomenon gives the author the opportunity to continue research.

Promising directions are the continuation of the development of the conceptualization of social practice in the direction of social rehabilitation, the development of applied aspects of the problem to be solved.

Key words: *practice, social practice, social practice, social rehabilitation, conceptualization of social practice.*